

A mesterkedő mester

Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben¹

Költészetben – valamint minden ágában a művészetnek – többé-kevésbé mindnyájan *utánzók* vagyunk. Maga a lángész a meglevő példányok után indul. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mindazt, ami jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat akarna is, aminő mintha előtte lebeg, a benne levő eredeti erő által egészen mást hoz létre.²

– olvashatjuk Arany János sokat idézett sorait az *Irányok* III. részében, amelyet csak halála előtt pár évvel publikált. Így valóban csak egy klasszikus szerző nyilatkozhat, hiszen nemhogy mentegetőznie nem kell a példaképek követése miatt, hanem e gesztussal is kontinuitást keres feléjük. A tudatos vagy öntudatlan mintakövetés, a kerekete megteremtő ihletődés Arany János számos művére jellemző. Az sem ritka, hogy – a fenti módszert egy poétikai szinttel megemelve – korábbi tematikus vagy formai előzmények nyomán később, akár évtizedek múltán *hasonló tárgyhoz hasonló eszközöket választ*, felfrissítve és újra felhasználva egyes nyersanyagokat. Hogy ez mennyire volt spontán vagy tudatos döntés, nehéz megállapítani. A végeredmény azonban vitathatatlanul „áthallásos”, hiszen így ezeket a műveit ugyanolyan idézethálózat köti össze önmagukkal, mint más (régőbbi vagy egykorú) szerzőkkel, vagy épp a populáris hagyománnyal.

Saját szűkebb területem, a közköltészet-kutatás néhány, anonim anyagon már bevált módszerével ezúttal olyan szövegrészleteket keresek Arany életművében, amelyek jól megragadható módon kapcsolódnak a diákéveiben olvasott és énekelt versekhez. Többségük már felbukkant a szakirodalomban, de érdemes végigkövetni, miként alkot(hat)nak rendszert. Ehhez néhány nagyon ismert versét hívom segítségül, valamint az 1874-ben letisztázott *Dalgyűjteményt*, amely messze túlmutat eredeti célján, a gyermek- és ifjúkori zenei emlékek rögzítésén.³ A figyelmes olvasó egyre több olyan támpontot talál benne, amelyek a költő szorosán vett irodalmi érdeklődését, ízlésének formálódását tanúsítják, ezzel segítve a későbbi életmű új megközelítését.

¹ A tanulmány az OTKA-NKFIH 104758. és 108503. sz. pályázata keretében készült az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében.

² ARANY János, *Irányok*, III. [1862?; megj. 1879] = Uő., *Tanulmányok és kritikák*, I., kiad. S. VARGA Pál, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012, 101–102.

³ Erről bővebben: *Arany János népdalgyűjteménye*, közzét teszi KODÁLY Zoltán – GYULAI Ágost, Akadémiai, Budapest, 1952. (A továbbiakban: *Dalgyűjtemény*); CSÖRSZ Rumen István, „Melyben a dal megfoghat”. *Arany János Dalgyűjteménye mint ihletforrás* = „... és palota épül a pusztá beszédéből”. *Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*, szerk. GÁBORI KOVÁCS József – MAJOR Ágnes, Reciti, Budapest, 2017, 163–212.

„Első tünemények”

Arany 1855-ben, Gyulai Pálnak írt önéletrajzi levelében részletesen mesél arról az ízlésbeli kettősség-élményről, amelyet nagyszalontai iskolaévei és a debreceni kollégium eltérő olvasmányai jelentettek számára. Mint írja, szülővárosában valóságos könyvmoly volt, s a híres „kis poéta” magyarul és latinul is verselt. A nem latin nyelvű világirodalmat 18. századi magyar fordításban olvasta; Péczeli József, Vályi Nagy Ferenc és Bessenyei György munkásságát említi, végül Gáthi József elbeszélő költeményét⁴ és Dugonics regényeit: „olly magyar irodalmat, melly az előtt fél századdal volt divatjában. Mert a vidéki közönség jobbadára még mind ezeken rágódott.” Azonban még itt sem volt teljesen elzárva az újabb áramlatoktól:

A honi költészet új iskolája már akkor (1831) teljes virágában volt, de én azt nem ismertem még. [...] Első tünemény előttem az új világból a *Lant* s egy *Aurora* volt, de az új modor, mellybe nem nőttem volt bele magamat, rám nézve inkább idegenítő, mint vonzó vala.⁵

A *Lant* a debreceni diákok által írt, Péczeli József szerkesztésében kiadott éves zsebalmanach volt, az iskolai klasszicizmus és az „aurorás” hangnem határvidékén. Nem meglepő, hogy Nagyszalontára is jutott belőle példány, hiszen a kollégium legációk köre egészen a Dunántúlra terjedt. A mezőváros élénk kapcsolatban állt Debrecennel (Arany kiemeli, hogy kedvenc tanárai Debrecen szellemiségét hozták, vele Csokonai és Kovács József ismeretét).⁶ A salontai iskolaévekre vonatkoztatva az 1832–1834 között megjelent három kötet jöhet szóba, bár Arany nem jelzi, hány kötet járt a kezében, csak általánosan említi: „a *Lant* s egy *Aurora*”. Az 1835. évi IV. kötetet már Debrecenben vagy Kisújszálláson olvashatta, s bizonyára olvasta is. A *Lant* a pályakezdő diákpoeták munkáit közölte, Nagy Imre és a szintén fiatalon elhunyt Sárvári József, továbbá Szűts István, Török Pál, Baksay Dániel és Kúthy Lajos verseit, köztük Vergilius-, Schiller- és Byron-fordításokat. E diákköltők verssel köszöntötték a mesterüknek kikiáltott Kölcsényt, akárcsak Budai Ézsaiást és Széchenyi Istvánt. 1835-ben a *Lant* búcsúja című verssel zárul a sorozat, arra utalva, hogy a méltatlan támadások miatt szűnik meg. Sokrétű hatása akkor sem mellékes, ha Arany Szalontán még idegenkedett ettől a stílustól, hiszen Debrecenben szinte a közvetlen kapujába került annak, hogy maga is publikálhasson – már tizenévesen!⁷

⁴ Második József a máramarosi éhségben (1792). Gáthi személye azért is fontos, mivel 1828-ban magyar nyelvű retorikatanácsot adott ki az iskolák számára, ami ugyancsak megfordulhatott Arany kezében. Vö. *Fontos-beszéd tudománya vagy oratoria: Eredeti magyar munka*, készítette GÁTHI István, szathmári egyházi-szolga, ezennel pedig a magyar nemzet javára kiadattatott GÁTHI János által, S. Patakon, Nádaskay András, 1828.

⁵ Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykorösi, 1855. június 7.: ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi – KERESZTURY Dezső, Akadémiai, Budapest, 1982, 556. (*Arany János Összes Művei*, 16.) (A továbbiakban: AJÖM XVI.)

⁶ Uo.

⁷ Az 1835. évi 4. kötetet még 1834 végén kinyomtatták, akkor Arany épp Kisújszálláson volt, így legfeljebb

A kisújszállási időszak sajátosan ötvözhetette Arany eddigi szerepeit. A Szalontán megszokott, vidékies iskolai közeget egy korszerű könyvtár és egy nagylelkű, irodalmi beállítottságú tanár-példakép, Török Pál ellensúlyozta. A kamasz Arany János itt kevésbé kényszerült közösségi létformára, mint a kollégiumban – amelynek ritmusát saját bevallása szerint sem tudta jól felvenni –, s a tanítás kötelességein túl ismét könyvbúvár életformájának hódolhatott:

De e tél mégsem veszett el egészen, [...] ha keveset tanultam: annál többet olvastam. Megtörtem a német grammaticát, az új iskola költőivel megbarátkoztam sőt, egy nagyobb diák francia nyelvtana kezemre esvén, a francia nyelv elemivel is megbarátkoztam. Kisújszálláson Török Pál az esperest [sic!] s Pesti pap volt a rector. Könyvtára a hazai és külföldi irodalmat válogatott munkákkal képviselte, s az szívesen nyílt meg számomra. Olvastam éjjel-nappal, ha hivatalom engedte. Itt a hazai – főleg az új költői iskolához tartozó – olvasmányaimat mindinkább kiegészítém, Virgil Aeneise pár könyvét hex[ameterben] lefordítám, (rég eltép-tem) s a németben Schillerig vittem.⁸

A fenti élményeket még eggyel kiegészíthetjük. Bartalus Istvántól tudjuk, hogy Arany-nak Kisújszálláson volt módja életében először (és sokáig utoljára) zongorázni:

Rendelkezésére állott itt nemcsak igazgatója könyvtára, de egy vén zongora is, vagy akkori nevén, klavir. Sokat foglalkozott e zongorával s tehette is, mert a mester – egy régi rosz iskola utmutatásait követve – maga lévén, a zenelecczkék egy fillérbe sem kerültek. [...] bizton állítom, hogy olyan tehetség, mint Arany, egy év alatt sokat tanulhatott s nem tekintve a zongora technikai nehézségeit, bensőségben lelkének több táplálékot meritett, mint némely – hogy megint e kifejezéssel éljek – Sisiphus egész életében. [...] Arany lelkét elárasztotta a hangok költészete. Elfelelte bár az egy év alatt elsajátított technikát, mert zongora mellé többé nem juthatott, de lelkének ifjúkori érzeményei végperczéig megmaradtak s költészetében, mint Aeol hárfája, megzendültek.⁹

Az ifjú Arany irodalmi és zenei ízlése tehát Debrecenben s különösképp Kisújszálláson olyan gazdag impulzusokat kapott, amelyek egész életében elkísérték.¹⁰ Öntudat-

a következő *Lant* szerzője lehetett volna – erre azonban a sorozat megszüntével nem kerülhetett sor. Rajnai Edit új tanulmánya szkeptikusabban nyilatkozik arról, hogy Arany-nak volt-e esélye publikálni a *Lant*-ban. RAJNAI Edit, „könnyebbnek találtam Thália zászlaja alá esküdni.” *Arany János a színházban* = „Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!” *Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*, szerk. CIEGER András, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – OSZK – Universitas, Budapest, 2017, 42.

⁸ AJÖM XVI., 557. Érdekes, hogy épp ezek a szerzők olvashatók a *Lant* 1834-es kötetében, ráadásul Török ebben is publikált, tehát példánnyal kellett rendelkeznie. Hajlamos vagyok e fordítói feladatok mögött is Török biztatását vagy példáját látni.

⁹ ARANY János *dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire*, énekekre és önálló zongorára feldolgozta BARTALUS István, Révai Testvérek, Budapest, 1884, 10–11.

¹⁰ Erről korábban főként a közköltészeti szövegek ismerete kapcsán írtam: CSÖRSZ Rumen István, *Arany János dalgűjteménye és a debreceni kollégium* = „Hazám tudósi...”, 9–36.

lanul is „belenőtte magát” az aurorás stílusba, s letette a mestervizsgát a poétai inas-évek után: az elmaradt diplomaért a tökélyre fejlesztett önművelés, a nyelvi-formai kreativitás és az alázat kulcsmozzanatai kárpótolták. A népdalok és közköltési hatások mellett ezért tartom elsőrendűnek Arany ihletői közt e néhány év olvasmány- és dalkincsét.

Korompay H. János mutatta be nemrégiben Arany János első ismert írásművét, az 1834. novemberi tanévnyitó prédikációt, amelyet Kisújszálláson „írt le”.¹¹ Minden bizonnyal Török Pál irányításával dolgozott, s maga a szöveg sem teljesen eredeti, hiszen 1830-ban a Tudományos Gyűjteményben adott ki ugyanerről a bibliai locusról egy hosszabb eszme-futtatást Jeremiás Sámuel, s Arany csak kijegyzetelte, tömörítve újrafogalmazta. A meggyőző filológiai érvelés egy újabb elemmel gazdagítja a 17 éves Arany János olvasmánylistáját, ugyanis a Tudományos Gyűjteménynek legalább ezt az évfolyamát módja volt részletesebben tanulmányozni. Szinte egymást érik benne azok a témák és adatok, amelyek visszaköszönnék a költő későbbi munkásságában. Ilyen például a cseh középkori irodalom nagysikerű hamisítványa, az ún. királyudvari kézirat, amelyről egyrészt a Tudományos Gyűjtemény közölt hosszú ismertetést¹² – épp abban az évfolyamban, ahonnan Arany ki kellett jegyzetelnie Jeremiás Sámuel írását! Másrészt a *Lant* 1833. évi (II.) kötetében egy szép műfordítás-fűzér olvasható *Dal és énekek. A' XIII-dik századból, (Cseh nyelvből, a' Királyudvari kézirat után.)* címmel,¹³ majd az 1834-esben ennek folytatása.¹⁴ Mindkét ciklust az a Török Pál fordította, aki Arany pártfogója és atyai barátja volt Kisújszállástól egészen haláláig. Ha netán ez a *Lant*-kötet került Szalontán az ifjú költő kezébe, akkor Török neve már ismerősen csenghetett neki, mire Debrecenből hozzá szegődött. Akár tudatos választás is lehetett ebben, s nem csupán anyagi szükség vitte rá, hogy Kisújszállásra menjen: olyasvalakit keresett, aki ebből a körből való, de mégis távolabb él, mint a meghódíthatatlan debreceni közösség tagjai. Egy fiatal tekintélyt, akit talán hasonló kérdések foglalkoztatnak, mint őt.

Nemcsak maga a folyóirat lehet fontos e szempontból, hanem annak melléklapja, a Koszorú: Szép-irodalmi Ajándék is, amelynek hatása oly erős, hogy az Arany által megindított, negyedszázaddal későbbi folyóirat is ilyen címet kapott: Koszorú: Szép-irodalmi Figyelő.¹⁵ Ezt ne csak Arany legendás memóriájával magyarázzuk, hanem a tudatos szellemi kötődéssel is. A régi Koszorú irodalmi stílusa áttételesen a későbbi Arany-műveken is nyomot hagyott. Ha csak azokat az évfolyamokat tekintjük át, amelyek már a Debrecenből való távozás előtt a költő kezébe kerülhettek (1822–1836), számtalan értékes filológiai apróságra bukkanunk.

¹¹ KOROMPAY H. János, *Az Arany János által 1834-ben készített prédikáció*, ItK 2017/1., 129–138.

¹² TOLDY Ferencz, *Ő cseh literatura. Úti naplóból*, Tudományos Gyűjtemény 1830/6., 117–124.

¹³ *Lant*, kiadta PÉCZELY József, Debreczen, 1833, 143–152.

¹⁴ *Lant*, kiadta PÉCZELY József, Debreczen, 1834, 129–134.

¹⁵ Az íróársakhoz szóló körlevelében (Pest, 1862. október 15.) Arany nem említi ugyan a reformkori példaképet, de annak hajdani profilja egyértelmű nyomokat hagyott az új lap koncepcióján is. Vö.: „nem akar fenhéjázni, vagy koszorúkat osztani és fogadni el, csupán annak symboluma, hogy a magyar írók egy koszorúban nyujtják itt műveiket a közönségnek”. ARANY János *Levelezése (1862–1865)*, szerk. KOROMPAY H. János, s. a. r., Új Imre Attila, Universitas – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2014, 143. (*Arany János Összes Művei*, 18.)

Arany például itt találkozhatott első ízben a *Hamlet*t – bár Shakespeare nevének említése nélkül. A „Lenni vagy nem lenni”-monológot Döbrentei Gábor fordításában olvashatta (*Hamlet monológja, Anglusból*; 1821, 143–144). Saját későbbi fordításában is jelöli a korábbi fordításokból „leszűrt”, átalakult sort:

Döbrentei:	Lenni vagy / Nem lenni ? hát ez a' kérdés. ¹⁶
Arany (jegyzet)	Lenni, vagy nem lenni: az itt a kérdés. ¹⁷

Innen származhat egy másik jellegzetes sor is:

Döbrentei:	'S tán álmodozni; – itt a' bökkenő!
Arany:	Talán álmodni: – ez a bökkenő;

Az 1830-as Koszorú-kötetet Arany még nagyobb eséllyel megismerhette, hiszen a főlap, a Tudományos Gyűjtemény adott évfolyamát a *Közönséges tanításhoz* feltehetőleg részletesen elolvasta. E lapok már a folklór iránti érdeklődésről is rendszeresen számot adtak. Az 1834-es *Lant*ban például Török József Uhland-fordításának (*Normanni szokás*, 135–146) betétdalaként olvasható a tengeri vőlegény balladája, ami a magyar *Márton Szép Ilona. A mennybe vitt leány*¹⁸ párhuzama; itt a gyűrűjével horgászó lányt csábítja a tenger mélyére a tündérfiú. Az ilyen mitikus balladák rokonát, Thomas Moore *A Dismal mocsárak tava* című versét Arany már 1848-ban lefordította; ott a mocsárban lebegő halott lány hívja magához csónakos kedvesét.¹⁹ S ne feledjük: e motívummal zárul majd a *Tengeri-hántás* (1877)²⁰ története is, amint Dalos Eszti a túlvilágról üzen Tuba Ferkóért, aki a halálba szédül.

A Koszorúban és az Aurora-kötetekben²¹ szintén bőséggel akadnak népköltési vagy abból táplálkozó műköltői közlemények. Az 1830-as Koszorú például szerb népdal-

¹⁶ Korompay H. János részletes idézettárral bizonyítja, hogy Arany mennyire alaposan ismerte a korábbi fordításokat, s a sikerültebb szavakat-sorokat átörököltette belőlük, elvegyítve költőársai és saját életműve néhány jellegzetes kifejezésével. A Döbrentei-fordítást nem említi ugyan, de Kazinczy prózafordításából (1790) idézi ugyanezen monológ részletét, ami Döbrenteire is hathatott: „Lenni? nem lenni? ez tehát a' kérdés.” KOROMPAY H. János, „»egy dióhéjban ellaknám« *Hamlet*kint”. A *Hamlet-fordítás Arany János életművében* = „Eszedbe jussak”. *Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*, szerk. PARAIZS Júlia, Reciti, Budapest, 2015, 40.

¹⁷ ARANY János, *Drámafordítások I, Shakespeare: A Szent-Iván éji álom, Hamlet, dán királyfi, János király*, kiad. RUTTKAY Kálmán, Akadémiai, Budapest, 1961, 148. (*Arany János Összes Művei*, 7.)

¹⁸ A balladatípusról, nemzetközi rokon szűzszék áttekintésével: VARGYAS Lajos, *A magyar népdallada és Európa*, II., Zeneműkiadó, Budapest, 1976, 101–110.

¹⁹ ARANY János, *Kisebbségi költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1951, 25–26. (*Arany János Összes Művei*, 1.) (A továbbiakban: AJÖM I.)

²⁰ Uo., 330–332. A közelséget az is indokolja, hogy a ballada ösváltozatát Arany még az 1850-es években papírra vetette. Tuba Ferkó névalakja ráadásul szintén „neszme-közelséget” árul el egy 19. század eleji tréfás elbeszélő költemény hőseivel, Csuba Ferkóval. Szívós Mihály műve, *A csökmői sárkányhúzás* teljes biztonsággal felvehető Arany korai olvasmányai közé, hiszen *A dévaványai juhbehajtás* nyitó sorában erre és a kiskunsági ártány hasonló történetére is hivatkozik. Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy a készülő új kritikai kiadás vonatkozó jegyzetét megismerhettem.

²¹ Az Aurora belső, közösségi működéséről legutóbb: BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora-kör témájának forráskritikai lehetőségeihez*, ItK 2017/2., 163–200.

fordításokat közöl „Kárlowicz”-ból, azaz Karlócáról, egy S. I. monogramú szerzőtől, aki az Aurorának is küldött hasonlókat (Sz. J. monogrammal, pl. 1833-ban; Fried István bizonyította, hogy egyértelműen Székács Józsefről van szó).²² *A' mosdó leánya* (33) hősnője egy magát kényszeresen szépítő lány, aki – egyelőre ártatlan, bizarr mulatságként – éppoly belső párbeszédet folytat, mint majd *Ágnes asszony*. Vén kérője közeledését azzal hárítaná el, hogy ürmös, mérges vízzel mosná az orcáját, így csókja méreggá válna az udvarló számára. 1831-ben *A' szkadári leánya* című szerb hőséneket közölték (174–180), majd további rövidebb dalokat (218–224). Különösen értékes az ún. *hidasjáték* közlése. A játékra Kölcsey is utalt *Nemzeti hagyományok* (1826) című tanulmányában,²³ de korábban nem jelent meg. Az énekszöveg után ezt olvashatjuk:

*) Ezen sorok, melyeket a' gyermekek játékaik közben mondanak el, 's melyekről C s e l k ö v i az 1826iki Élet és Litteratura 51 lapján tesz említést, itt úgy közöltetnek, mint Komárom' Vármegyében vannak szokásban; máshol talán épebben maradt fel ezen töredék, a' minek 's több illy neműknek közlését is szívesen veendi

A' R[edaktor]²⁴

Arany nem tervezett ilyesmit gyűjteni, s egészen a *Dalgyűjteményig* nem tett lépéseket az általa ismert népdalok rögzítésére. Figyelemre méltó azonban, hogy a kottás kézirat III. részében *Kántáló dallamok és gyermek réjék* feljegyzésére vállalkozott, kortársai közül jóformán egyedül, hiszen Kiss Áron nemzetközi szinten is újszerű *Magyar gyermekjáték-gyűjteménye* csak 1891-ben jelent meg;²⁵ Erdélyi János kiadványaiban sem találunk számottevő körjáték-közlést. Kölcsey és a Koszorú hidasjátéka véleményem szerint fontos legitimációs lépcsőt jelent a gyerekfolklor számára az irodalmi élet felé, s Arany alighanem megjegyezte ezt a korai élményt.

A 1830. évi kötetben további magyar népdalközlések is akadnak (pl. 131–132). Egy *Pest vármegyei népdal* (153) ismerősen csenghetett Aranynak, hiszen a *Dalgyűjteménybe* is felvett egy hasonló csúfolót, amelyet a jobb oldalon közlünk:

Kertek alatt fehér ló
Behajtott a' bírót,
Úgy megrúgta a' bírót,
Harmad napra megis hót.
Szegény bíró beh kár vót,

Megütötték a bírót
Egy nagy tökkel hogy meg hótt
Ej haj, be kár vót,

²² FRIED István, *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*, Akadémiai, Budapest, 1979, 17.

²³ KÖLCSEY Ferenc *Összes költeményei, Nemzeti hagyományok, Parainesis*, szerk. SZABÓ G. Zoltán, Osiris, Budapest, 2008, 202. A hidasjátékról lásd még: VOIGT Vilmos, *Toldy Ferenc tizenöt magyar népdala = Doromb. Közköltészeti tanulmányok*, II., szerk. CSÖRSZ Rumen István, Reciti, Budapest, 2013, 227–229.

²⁴ Koszorú 1830, 125–126. Az adatra felhívta a figyelmet SZILÁGYI Márton, *Erdélyi János és az irodalmi népiesség*, ITK 2014/4., 523.

²⁵ Ebben Aranytól is közölt néhány gyerekdal-feljegyzést, neki tanártársa, Bartalus István adta át ezeket.

Beh jó húzó vonó vót.
Szegényektől elhúzta,
Gazdagokkal megitta.

Be jó törvény tevő vót.²⁶

Az Aurorában (1829, 210–234) olvashatta Kisfaludy Károly – Szalay Benjamin álnéven kiadott – népdalait, amelyek közül kettőt lejegyzett a *Dalgyűjtemény*be is: *Ki az ő rózsáját igazán szereti* (I. rész, 10. sz.); *Miről apám nagy búsan szólt* (I. rész, 41–42. sz., két dallammal). Czuczor Gergely és mások népies műdalai (163–165) mellett a Koszorúban egy régi kisvárosi bakternótát is kiadtak (*A' sümeghy éjjeli örök kiáltásai*, 135–136). Az *Aurora* közölte Vitkovics és Vörösmarty népdalait, sőt 1831-ben még egy népmesét is (*Okos Jancsi 's Bolond Kata*, 231–242). Mindez tehát Arany számára azt sugallhatta, hogy a folklorikus tudás – amivel ő bőségesen rendelkezett – méltó a művelt körök figyelmére, s a közdalok kinyomtatását még e kötetek sem érezték rangon alulinak.

Távoli címötletként szolgálhatott Aranyynak *A varró leányokhoz* (1847) Sebestyén Gábor verse, *A' váró leány* (Koszorú, 1830, 40–41), akárcsak Szőke Panni nevéhez Kisfaludy Károly egyik népregéjének, a *Bandinak* hőse: Szőke Bandi (Aurora, 1830, 99–103). Innen ismerhette meg a debreceni stílus egyik, Csokonait túlélő képviselőjének, Fazekas Mihálynak néhány, kéziratból közölt versét is (65–72). Egy kis kalitka-vers zárja az 1830-as Koszorút, amely ugyancsak közeli műfajt képvisel Arany rokon verseivel (*A rab gólya*, *Rákócziné* stb.).

Ha áttekintjük az Aurora 1822–1836 közti lapszámain, újabb adatok várnak ránk. Arany a magyar történelmi verses epika programjának sokféle, eltérő stílusú és kvalitású kísérletét megismerhette. Mint Hász-Fehér Katalin már felsorolta,²⁷ a később megverselt témái közül itt sorakoznak a Toldi- és Hunyadi-mondakör darabjai, Szondi György drégelyi várvédelme, Szécsi Mária és Wesselényi Ferenc verses levelezése (Czuczor Gergely) és így tovább – köztük Vörösmarty sodró hexameterével. Amikor Toldy Ferenc részletes bírálatot közölt az 1830. évi kötetről a Tudományos Gyűjteményben (1830, 96–117), felhívta az olvasó figyelmét a *ballada/rege* terminológiai és műfaji problémáira, s néhány jeles alkotást is kiemelt. Nem véletlen, hogy épp azokat, amelyek nyomot hagytak Arany későbbi művészetén...

Az Aurora nemcsak irodalmi mintákat közölt, hanem néha kottákat is,²⁸ tovább erősítve a műdalköltészet programját. Arany alighanem ezekből a kottákból sajátította el azt a biedermeier társasági zenei stílust, amely saját megzenésítéseinek is jellemző vonása lett. Kitüntetett szerepe van tehát minden olyan műköltői alkotásnak, amelyet költőnk dallammal rögzített, akár saját szerzésű melódiával, akár közkeletű dallammal: ezek a legbelső tudásához és mintakészletéhez tartozhattak. Erről a szempontból hajlamosak vagyunk elfelejtkezni, holott, ha végigolvassuk, vagy még inkább:

²⁶ *Dalgyűjtemény*, I. rész, 28. sz.

²⁷ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A szemlélődő elbeszélői szerepkör Arany balladáiban*, Tiszatáj 1996/10., Diák-melléklet.

²⁸ Például 1831-ben Kisfaludy Károly *Dalát* adták ki Bräuer Ferenc zenéjével: „Rejtsd előlem kéjre lobbant szép szemed' sugárait”.

összes szakaszukkal végigénekeljük ezeket a verseket (amelyeket Arany a *Dalgyűjteményben* a szokott módon csak egy strófányi szöveggel kottázott le), meglepő párhuzamokra bukkanunk Arany saját műveivel.

A *Dalgyűjtemény* II. fejezete a *Társas dalok* címet viseli, repertoárjában a 18–19. századi műköltészet dominál:

sorszám	kezdősor	szerző
1	Mégyek már, engedd meg, drága kincsem	Csokonai Vitéz Mihály
2	Panaszimat elegyes óhajtással kettőztetem	Csokonai Vitéz Mihály
3	Igyunk, barátim, csendesén	
4	Igyunk, barátim, a komor bú lángja nem csatázik	Csokonai Vitéz Mihály
5	Ott, hol a patakocska	Csokonai Vitéz Mihály
6	Rózsa, Rózsa, közel vagyok	Kisfaludy Sándor
7	Ifjú varjú keresztrül csak ezt kiabálja	
8	Vígan élem világom	Pálóczi Horváth Ádám (téves)
9	Ifjú, heves vérem vagyom, sohasem titkoltam	
10	Termetednek annyi éke	
11	Halni mégyek. Ah, ne legyek	Pálffy Sámuel (téves)
12	Ha int a végzés, kész a sírhalom	
13	Lyánykám, a végzés tőled tégedet be	Kovács József
14	Harsog a trombita, riadoz a kürt	
15	Majd eljön már az az idő, úgymint primaváre	
16	Nemzet, amit eddig gyors kezemre bízatok	Pálóczi Horváth Ádám
17	Rakd le, szívem, rabláncaidat	
18	Az ér mellett ült a gyermek	Friedrich Schiller, ford. Szemere Pál
19	Be szép a természet	
20	Ha nap felkél, minden éled	
21	Piros rózsá boltozatok	Szentjóni Szabó László
22	Európa már elérte az aranyidőket	
23	Ó, nagy egek, rátok apellálok	Pálffy Sámuel
24	Ó, Tihannak riadó leánya	Csokonai Vitéz Mihály
25	Búsan, elfelejtve, sasként egyedül	Vörösmarty Mihály
26	Nincs palotám, aranyom sincs	Kis János
27	Szánsz, ha titkos búk könyűit	Vörösmarty Mihály
28	Búsan csörög a lomb	Kölcsey Ferenc
29	Ültem csolnakomban, habzó vizen	Kölcsey Ferenc
30	Hol van a hon, melynek Árpád vére	Kölcsey Ferenc
31	Hős fiad ha él-e?	Bajza József
32	A nap kerül, hajnal derül	
32	Rajta, pajtás, nagy a hajtás, indulj Bukovinának (alternatív)	Szentjóni Szabó László
33	Alleluja, ki gyötörte	Látzai Szabó József

34	Ez a csárda nevezetes	Vörösmarty Mihály
35	E zöld fának árnyékában	
36	Zafír színbe felöltözve	
37	Tiszta gyönyörűség, ártatlan édesség	
38	Haj, troá (A vasvári malomba sok verebek laknak)	

Ha ezeket, valamint az I. fejezet néhány műdalát áttekintjük, máris találunk kapcsolatok az „aurorás” hagyománnyal. A kört még tovább bővítik azok a versek, amelyeket Arany maga zenésített meg:

A hegedű száraz fája. 1874.	Arany János
Kondorosi csárda mellett. 1874.	Arany János
A tintás-üveg. 1874. jan. 17.	Petőfi Sándor
Toborzó. 1875. jan. 17.	Amade László
Igyunk biz azt egy-egy kicsit. 1875. jan. 29.	Arany János
Igyunk biz azt egy-egy kicsit. 1875. febr. 23.	Arany János
Bú kél velem. A 30-as évekből	Kölcsey Ferenc
A madár elnyugszik. 1875. nov. 5.	színpadi dal?
Zách Klára. 1876. jan. 12.	Arany János
A toronyban delet harangoznak. 1880. febr. 3.	Petőfi Sándor
A kálomista pap s Csokonai. 1880. febr. 8.	Petőfi Sándor
Csillagnak születettél. 1880. febr. 27.	Petőfi Sándor
A tudós macskája. 1882. ápr. ²⁹	Arany János

Gyanúm szerint Arany nem 1877–1882 között komponálta a zenéjüket, mielőtt átadta kottáikat Bartalus Istvánnak (aki 1884-ben jórészt publikálta őket),³⁰ hanem már jóval korábban. Ekkortájt feltehetőleg csak leírta őket, emlékezetéből előásva, esetleg javítgatva. Zenei stílusuk ugyanis sokkal inkább az 1830–40-es évek világát idézi, s ha összehasonlítjuk a *Dalgyűjtemény*be bekerült saját megzenésítéssel, Bajza *A' bajnok' nője* című versével (II. rész, 31. sz.; lásd alább), máris megtaláljuk közvetlen rokonaikat. Már Kodály Zoltán felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a dallamok többnyire szoros kapcsolatban állnak a *Dalgyűjtemény* anyagával, némelyikük egy-egy ottani dallam átírásának, kivonatolásának tűnik.³¹ Ez alkotás-lélektani szempontból két dolgot jelölhet. Egyrészt maguk a megzenésítések is keletkezhettek a diák- és pályakezdő években. Ezt a stiláris vonásaikon túl az is megerősíti, hogy minden ide

²⁹ A listát közli: ARANY János *dalai...*, 13; SZIKLAVÁRI Károly, „...itt életem, s a tömegben Én is lantot pengeték”. A muzsikussá Arany Jánosról és verseinek hajdani megzenésítéseiről, Napút 2017/6., 163. A dőlt betűs kiegészítések tőlem. Néhány szövegtelen dallam is szerepel köztük, illetve 1. számmal a *Zsidó, zsidó, kurvanyád* kezdetű népi gúnydal (*Hep-hep népdal* címmel, 1875-ös dátummal), szintén vélhetően régebbi dallamra. A gúnyvers variánsa Ledniczky Péter gyűjtésében jelent meg (Naszvad, Komárom vm.): Magyar Nyelvőr 1875, 381. Talán épp ez a közlemény juttatta Arany eszébe, hogy ezt a dalt is ismeri.

³⁰ Bartalus részletesen beszámol a dalok átadásáról (1882). Természetesen nem az ő igazában kell kételkednünk, hiszen Arany feltehetőleg valóban a felsorolt időpontokat írta a kottacédulákra.

³¹ Vö. Kodály Zoltán jegyzeteivel, *Dalgyűjtemény*, 190–191.

tartozó vers reformkori eredetű (Bajza, Kölcsey, Petőfi), kivéve Amade László 18. századi toborzóját. A legújabbak pedig Arany saját munkái, de azok közül is csak két vers született az 1850-es években (*Igyunk biz azt...*; Zách Klára). Másrészt úgy tűnik, hogy Arany – keletkezésük korától függetlenül – valóban csak 1874 után vetette azokat papírra,³² tehát előtte végigírta a *Dalgyűjteményt*. Akár hajdani kompozíciós kapcsolat ez, akár annak vagyunk tanúi, hogy a romló szemű költő a szívének oly kedves régi dalkincset „tamburás öregúrként” újra végigmuzsikálta, s egy-egy dallamfoszlányt ekkor párosított a régi versekkel – mindenképp a *Dalgyűjtemény* ősananyagának tovább sugárzását, a benne megörökített zenei nyelv régi-új használatát érhetjük tetten.

Jól tudjuk, hogy Toldi Miklós történetét Arany egyaránt megismerhette Ilosvai Selymes Péter 16. századi históriájának ponyvakiadásából, a szájhagyományból és némely történetíró tollából. A téma verses kidolgozásához azonban számos reformkori előzmény kínálkozott; az Aurora többet is eljuttatott az ifjú Arany János keze ügyébe. 1831-ben az Aurora közölte Kisfaludy Károly *A' sastoll* című verses elbeszélését, amely az öreg Toldi kigúnyolásáról és tréfás visszavágásáról szól (181–182). A gúnyolódás közben Toldi azt kéri: adják rá a köntösét – de nem bírják el a suhancok, hiszen abban „vas tekéket 's buzgányt” tart az öreg vitéz. Nem meglepő, hogy a „vén sas” megszólítás és metafora a *Toldi estéjében* sok helyütt visszatér. Szintén az Aurorában jelent meg Vörösmarty egyrészes *Toldi*-verse (1830, 39–44), majd a háromtétéles *Az ősz bajnok* is (1834, 3–16); ez utóbbinak a II. tételét Arany negyven év múlva dallammal jegyezte fel (*Búsan elfeledve sasként egyedül*, II. rész, 25. sz.). Vajon nem saját szerzésű melódiáról van szó? Ez a vers köztudottan a *Toldi estéjének* egyik jól kitapintható előképe. Még azon se csodálkoznék – bár nem tudom filológiai eszközökkel bizonyítani –, ha Arany a Toldi-mondakörből előbb ismerte volna az agg vitéz tragikomikus hőstetteiről szóló új keletű alkotásokat, mint az Ilosvai-féle históriát, s netán ő maga is előbb akart volna erről írni, mint Toldi életének más szakaszairól. (Vagyis a *Toldi estéje* akár régi, vágyott téma lehetett Arany számára.) A pályaműnél viszont talán épp azért fordult a nagy erejű hős ifjúkorához, hogy a reformkori témakínálatból viszonylag hiányzó, heroikus történetet is méltó kidolgozáshoz juttassa.

A korai olvasmányok tematikus inspirációi közül most csak egyet emelnék ki, amelyre részben a szakirodalom is felfigyelt már. Érdekes azonban friss szemmel is rápillantani az Arany előképeiként szolgáló alkotásokra, mert együtt olvasva további összefüggésekre bukkanhatunk.

„A kopja tövén, mintha volna fészület”

Szondi György 1552-es önfeláldozó várvédelméről Aranynak már régóta tudomása volt, s ezt a reformkori irodalmi előzmények sokszorosan segíthették.³³ A kritikai

³² Aranytól a Szénfy Gusztávnak küldött régi magyar dallamlejegyzések vázlatán (1859) túl egyáltalán nem ismerünk kottás feljegyzést a *Dalgyűjteményen* kívül. E ritka forrásról bővebben: Csörsz, „melyben a dal...”

³³ Részletesen elsőként: ZLINSZKY Aladár, *Arany balladaforrásai*, ItK 1900/1., 1–30., ill. 1900/2., 129–157.; vö. KERÉNYI Ferenc, *Balladaproblémák a magyar romantikában* = Szondi két apródja. A Szécsényben

kiadás jegyzeteiben jószerével csak Czuczor Gergely balladája (Aurora, 1832, 43–50) szerepel a *Szondi két apródjának* egykorú előképei közül, de látni fogjuk: formai jellegű hatások több más reformkori versből érkezhettek. Az ugyanis vitán felül áll, hogy sem Tinódi Sebestyén, sem Istvánffy, sem egyéb történeti munkák nyomán nem ilyen kompozíció született volna Arany tollán: ehhez konkrét irodalmi előzmények, minták és ellenminták kellettek. Margócsy István³⁴ és T. Erdélyi Ilona³⁵ részletes elemzéssel bizonyította Czuczor, valamint Erdélyi János (1853) Szondi-verseinek hatását, a velük folytatott lírai párbeszédet. Czuczortól szinte szó szerint idéz: „A kis fiukért öli csak gond”;³⁶ vö. „Nem hagyta cselédit – ezért öli bú – / Vele halni meg ócska ruhába!”³⁷ Erdélyi János versének viszont mintegy tükröt fordít, s a záró képsorok mögött megbúvó drámai pillanatok és az ostrom elbeszélését vegyíti. Arany János egyébként először 1849-ben írta le Szondi nevét versben – más történelmi hősök neve sorjázik mellette, s láthatólag velük együtt emelné ki a feledésből:

Hunyadiak, Rákócziak, Bethlenek
 Idestova már mesévé lettenek,
 Szondi vitéz, Zrínyi Miklós, Szigetvár,
 Szájrul szájra itt-amott is alig jár.³⁸

Az 1831-es Aurorában látott napvilágot Kölcsey egyik legismertebb verse, a *Zrínyi' éneke* (61–62). Arany láthatólag fejből idézve, kottával jegyezte le a *Dalgyűjteménybe* (II. rész, 30. sz.). Úgy tűnik, mások szintén erre a dallamra énekelték, megtalálható egy 1836-os kiskunhalasi kéziratban is.³⁹ A vers személyes fontosságát aligha kell magyaráznunk, ráadásul a 3–4. versszak szoros rokonságban áll a *Szondi két apródjának* nyitó képsorával:⁴⁰

2008. szeptember 26–28-án rendezett Szondi két apródja-konferencia szerkesztett és bővített anyaga, alkotó szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2009, 15–23.

³⁴ MARGÓCSY István, *A históriás énekmondástól a dramatikus balladáig. Czuczor Gergely és Arany János Szondi-versei = Szondi két apródja*, 24–36.

³⁵ T. ERDÉLYI Ilona, *Arany Szondi-balladájának egy előzménye. Erdélyi János: Szondi Drégelen című verse = Szondi két apródja*, 37–48.

³⁶ ZLINSZKY, I. m. nyomán idézi: AJÖM I., 499. További jellegzetes szavakat idézhetünk Czuczor balladájából: *ádáz; Ali (s) népe; ormi [lak]; árva fiú / [...] bú; öltözteti dúsán; ont stb.* Különösen fontosnak tartom, hogy Czuczor verse mennyire erős ritmikai hatással volt Aranyéra, aki ha nem is azonos metrumban, de (a hajdani olvasók számára) jól felismerhető, rokon ritmikával fűti saját sorait. Szintén recepciótörténeti fontosságú, hogy Czuczor még vállaltan Zrínyi *Szigeti veszedelmét* imitálja a kirohanás, az ima stb. leírásában („Hozzá torolatlanul érni ki mer?” vö. „Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki”), de ettől a kortársak és Arany is egyre távolabb kerül.

³⁷ *Uo.*, 263.

³⁸ *Van-e olyan...* (1849) = AJÖM I., 63. A *szájrul szájra* idióma is ismerős lehet, hiszen hasonló szerepet kap majd a *Rege a csodaszarvasról* nyitányában: ott éppígy a történeti hősök szájhagyományozó emlékeztetere utal.

³⁹ A *Péter Zsuzsanna-énekeskönyv* (MTA KIK Kt., Ms 214) anyaga számtalan átfedést mutat Arany kései daloskönyvével; láthatólag hasonló közegben készült, talán ajándékba?

⁴⁰ Erre már Margócsy István is utalt. MARGÓCSY, I. m., 24.

Hol van a' bércz, és a' vár fölette,
Szondi mellynek sánczait védlette,
Tékozva híven életét; [...]

Itt van a' bércz, 's omladék fölette,
Melly a' hőst és hírét eltemette,
Bús feledség hamván, 's néma hant: [...]⁴¹

Ugyancsak az Aurora közölte 1832-ben Kölcsey másik, szorosabban Szondi-vonatkozású versét, a *Drégel* című epigrammát (188) – ugyanabban a kötetben, ahol Czuczor művét olvashatjuk. Ennek hatása még intenzívebben érezhető Arany balladájában, hiszen a *Huszt* közismert soraihoz hasonló, elhagyatott rom képe heroikus borongásra indítja Kölcseyt:

Fellegi bérczeiden, o Drégel' vára, kereslek:
Merre valál? tornyod honnan emelte fejét?
Szondi hol állt? repedő kebelén hol csorga-le vére?
Nyughelye' hantjai közt hol nyög az estveli szél?⁴²
Pusztá vagy, o kiomlott vér' szent helye! *néma homály leng*
Vad bokor' árnyaiban szirteid' *orma felett*.
Ah de romod' tetején az örök hír' égi virága
Csillagi fényében századok óta virul.⁴³

Bár eredetileg kéziratban maradt, de az első Kölcsey-összkiadásból (1840–1848) Arany később megismerhette a *Szondi* (1831) című töredéket is.⁴⁴ A Kölcsey-versek és a Czuczor-ballada valóban máshová teszik a hangsúlyt a téma kidolgozásában. Czuczor és Erdélyi versnyitánya nem a romot és a sírt mutatja be, hanem a szorosabban vett eseménytörténet (az utóbbiban viszont ez a záró képsor). Kölcsey epigrammája és Zrínyi-verse viszont hangsúlyosan a rom leírására összpontosít, a *lezárult* történettel folytat párbeszédet, akárcsak Arany.

A Koszorú 1832-es kötetében olvasható Paczek Gyula *Zondy* című regéje,⁴⁵ amelynek nyitó képei ugyan a Szondi-hagyományt követik, ám itt egy képzelt középkori szerelmespárról van szó (bár kétségtelenül a végvári kapitány névalakjának hatására). A kettős figura azonban egyúttal a két lantos apród előképe is:

⁴¹ KÖLCSEY, I. m., 159. A két önfeláldozó hős párhuzamáról lásd fentebb a Czuczor-balladáról írt jegyzetet.

⁴² E sor vége egyúttal a *Bú kél velem...*-mel is rokon (Arany megzenésítésében is fennmaradt!), szókincsét tekintve éppúgy átszűrődve a második walesi bárd énekébe...

⁴³ KÖLCSEY, I. m., 139. (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

⁴⁴ *Uo.*, 160–161.

⁴⁵ Paczek már az 1830. évi kötetben közölt egy szerelmi költeményt *Elva* címmel (168–171), amelyben a hősnő Zondy után vágakozik. Az 1832-ben közölt versre már hatással lehetett Kölcsey idézett műve is.

Honfi látod ősi várunk'
 Gyászos omladékáit?
 Ott a' hegy-tetőn, alatta
 Iszter önti habjait.
 Büszke lakja több királynak,
 Odva mostan éj-bagolynak.

Két szerelmes ott magasban
 Élte szép tavasz-korát,
 Mind a' kettő ékesíté
 A' királynak udvarát.
 Hajna szép volt mint a' hajnal,
 Ritka ifjú Zondy karddal. (139)

Ezt a képsort erősítik Erdélyi János *Szondi Drégelen* című, valóban 1552-ről szóló (láthatólag az ostrom 300. évfordulójára készült) versének rokon sorai:

Szomszéd hegyen ott van hősi temetője,
 Zászló, irott kopja szól messzi felőle.

Legalább volt neki két dalos apródja,
 Legalább lesz onnan Drégelt látni módja.

De a két énekes apród az örök hír,
 De a szomszéd orom elenyészhetlen sír!⁴⁶

A Szondi-témakörön túl is találunk előzményeket a korszakból. Bajza József egyik költeménye, *A' bajnok' nője* az Aurorában jelent meg (1835/1, 177–178), s Arany saját megzenésítésével került a *Dalgyűjteménybe*: „Compositio enyém, a nyavalyás, (még a 30-as évekből.)” A hős nem tért vissza a harcból, így ketten (!) indulnak keresésére: az édesanyja és a kedvese. Végül a sírjához érkeznek:

Lakja most rideg domb,
 Rajta hősjelek:
 Szablya, dárda, zászló
 Búsan intenek.

E motivikához tartozik Vörösmarty *A' hős' sírja* című verse (Aurora, 1834/1, 272–274). Nemcsak a leendő mitikus sírhely, de néhány másik jellegzetes szó is visszaköszön Aranynál:

'S hosszú nap után borus éjszaka száll
Felhőbe huzódik a' hold. [...]

⁴⁶ ERDÉLYI János, *Szondi Drégelen*, Délbáb 1853. márczius 27., 389–391.

A' hős' temető helye 's orma felett,
Fog bús szobor, a' haza' képe, helyet.

E képtípus gyökerei a barokk heroikus képzőművészethez vezetnek. A Koszorú 1837-es kötetében megjelent *Hunnia* (A' Mohácsi hadveszély után, 1526.) című allegorikus vers (9–10) nyitó képe ugyanilyen fogantatású, egyben a *Krisztus siratása*- vagy *kesergő nimfa*-jelenetek ikonográfiáját idézi:

Amott a' hármás domb felett,
A' szép dupla Kereszt mellett
Látok egy gyászló alakot,
Kisírtt szemet, bús ajakot :/:

Fejéről csügg gyász fátyola,
Bádjadt szemmel néz alóla,
Fejet hajtja balkezére,
Jobb keze esett térdére. :/:

A barokk eredetű, romantikussá vált *képi* toposzhoz Arany tudatos hagyománykövetőként kapcsolódik. A vers szinte visszhangozza az elődöktől örökölt és megerősített kulcsszavakat, illetve a jellegzetes ritmikát. A két apród szavai és a költőelődök egymást erősítik, s a török követ egyedül marad velük szemben a földi hatalom eszközeivel.

Elveszett allúziók

A fentiek nyomán aligha meglepő, hogy két kései Arany-ballada ihletői közt is találunk olyan műveket, amelyeket már ifjúkorában megismert, s akár évtizedekig várt a téma kidolgozására vagy a versforma saját változatának megszólaltatására. Az alábbiakban mindkettőre adok egy-egy példát, hozzátéve, hogy az egész *Őszikék* ciklus és a vele egykorú egyéb művek kiemelkedően fontosak az ősfomák előhívásában, Arany szellemi hátországnak megértésében.

Az első egy tematikus kapcsolatról tanúskodik. Az *Ünneprontók* című, 1877-ben írt ballada kapcsán a kritikai kiadás joggal említi a vándoranekdota középkori és ponyvai előzményeit, illetve a szájhagyományban fennmaradt emlékeit (*A halálra táncoltatott leány* például Arany László népmesegyűjtésének egy darabja).⁴⁷ A szóhasználatba belevegyül Burns ördögtánc-versének Arany-féle fordítása is.⁴⁸ Az egész ballada háttere azonban, úgy vélem, egy műköltészeti előképpel még gazdagítható.

Kisfaludy Károly *Karácson-éj* című kísérteties balladája az Aurorában látott napvilágot (*Népregék*, 3; 1830, 105–111). Arany balladájához fűződő tematikus kapcsolatra röviden már Imre László is utalt,⁴⁹ itt most csak azért látom fontosnak újból

⁴⁷ AJÖM I., 534.

⁴⁸ Az ördög elvitte a fináncot (1868 körül) = Uo., 311–312.

⁴⁹ IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái*. Kisfaludy Károly, *Studia Litteraria* 2000, 19.

megemlíteni, mert rugalmas, egykorú és közvetlen mintát jelent Arany szövegéhez, ellentétben a kritikai kiadás jegyzetében olvasható, egyébként nagyon fontos tematikai és ponyva-párhuzamokkal. Kisfaludy regéje Karácsony éjjelén játszódik, Aranyé Pünkösdkor. Mindkettőt az ünnep ördögi megsértésének képi és akusztikai motívumai járják át (vö. a királyi önkény fentebb idézett példáival):

Nossza hajdú! jer vadászni,
 Hajtsd ki a' jobbágyokat
 'S vendégimnek hozz estére
 Tánczra víg leányokat;
 Urfi, urfi! a' harang szól
 Szent karácson' napja int,
 A' jó lélek térdre hullva,
 Most az istenhez tekint.
 Szent nap ide, szent nap oda,
 Tedd parancsom' gyáva szolgál!

Aranynál az expozíció ennek a tükröképe, hiszen előbb érzékelteti az ünnep szent-ségét, mint a profán világ és az ördög vágyait:

Zendül, kondul szent harangszó,
 Csengve, bűgva messze hangzó:
 »Imára! imára!«
 Jámbor népe a kis helynek
 Halkan lépve gyűlnék, mennek
 Imára, imára. [...]

»Hol egy muzsikás? hegedű, vagy egyéb?
 Ha különb nem akad, dudaszó is elég:
 Ki fut érte? szaladj Zsuzsi lányom:«
 »A Zsuzska maradjon! hagyj neki békét!
 Eszem ezt a pirosítás képét:
 A kufercest majd vele járom.«⁵⁰

A történet közepe eltér. Kisfaludynál a tiltott táncot kegyetlen vadászattal, majd udvari orgiával tetéző úrfit egy rémkép állítja meg (tehát nem ő a sugalmazó!). A sírból visszatérő halottban egy öngyilkosságra kényszerült hajdani szerelmi riválisra ismer – az úrfi maga hívta meg a lakomára, rugdosva a koponyát. Amikor éjfélkor belép, a haláltánc műfájának megfelelően elragadja az ifjút. Aranynál a megtébolyodott táncolók valójában az ördög áldozatai – Kisfaludynál a kísértet az ünneprontó úrfin áll bosszút, előtte kétszer is megtérésre inti (nem annyira ördögi, mint isteni igazságtevőként). A záró szakaszok viszont ismét valamilyen fokú hatásról árulkodnak:

⁵⁰ AJÖM I., 333.

'S undok szörnnyé duzzadozva,
 Kénköves lángot lövell,
 Egy-egy menykü csontütése
 'S így tátongva rá lehell;
 A' bün' fia össze omlik,
 Száz forgószelel csap bele,
 És üvöltve szórja hamvát,
 Baglyoké lesz lakhelye,
 'S ott huhogják minden éjjel,
 A' mi történt a' vad szívvel.

Aranynál:

Éjfélte hogy üt a toronyóra közel,
 Kénkö fojtó szaga terjedez el;
 S mint szél ha forogva ragad port:
 Ugy táncol el, egy bős harci-zenére,
 (Mondják, a pokol tüzes fenekére)
 Az egész örtjögő csoport.

A *Tetemre hívás* (1877) ugyancsak egy régi ígéret vagy legalábbis terv beváltásának tűnik. Arany 1856-ban így ír Csengery Antalnak: „E balladák legfőlebb csak *magyarban* ujak, de én a formát nem teremtém, csak átültetém magyar földbe; sőt tulajdonképp ezt se én tevém: a magyar népköltészet már bírt balladákkal, melyek amaz északiakkal meglepő hasonlatot mutatnak. »Megöltek egy legényt« – [»]Fehér László« már mintául szolgálhata.”⁵¹ Az utóbbi ballada fontosságát és látens felhasználását Tarjányi Eszter⁵² és magam⁵³ is szóba hoztam már, de a *Tetemre hívás*nak sokkal inkább a másikkal van köze. A *Megöltek egy legényt* valóban szembeesítő jellegű ballada, a régebbi *hűség próbája* szüzsé továbbgondolása.⁵⁴ Az 1830-as évekből már kottás feljegyzésről is tudunk,⁵⁵ tehát Arany régóta ismerhette. Közös vonásuk, hogy a halott csak a kedvesével beszél, mások előtt hallgat; Aranynál a megszólalást a vérző seb (stigma!) képe helyettesíti. A *Tetemre híváshoz* tehát főként az epikus keretet adta ez a népballada, a „gyilkos játék” motívuma hiányzik belőle, hiszen a legény (vagy zsidó stb.) valóban gyilkosság áldozata lett. Arany a pályája vége felé ezt az értékes mintát valóban fel tudta használni egy saját balladakompozícióhoz, amelynek témaválasz-

⁵¹ Arany János – Csengery Antalnak, (Nagy)Kőrös, 1856. június 23. = AJÖM XVI., 711.

⁵² TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Universitas, Budapest, 2013, 287.

⁵³ CSÖRSZ Rumen István, „népdalunk után indulva...” *Arany János nép- és közköltési mintáiból*, Napút 2017/6., 182–183.

⁵⁴ Vö. KÜLLÖS Imola, *Balladaszüzsék és -típusok legrégebbi kéziratok feljegyzései* = Uő., *Közkézen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 2012, 105–130.

⁵⁵ „Megöltek a zsidót kilenc forintjáért” kezdettel Tóth István fülöpszállási kéziratából (1832–1843) közli: SCHRAM Ferenc, *Balladák a budapesti könyvtárak kéziratok anyagából*, II., Néprajzi Közlemények 1962/1., 132. Bartalus István kéziratában Almási Sámuelről vett másolatban szerepel (I., 523), ennek forrása is 1830-as vagy 1840-es évekbeli.

tásában a középkori jogszokás, hiedelmek, talán skót balladák és a *Nibelung-ének* hatása egyesül, sőt valamelyest még Arany régi saját elbeszélése, a *Hermina* (1846) is átszűrődik.⁵⁶

Ám a *Tetemre hívás* ritmikája még egy kapcsolatot elárul. Még a fent idézett, zaklatott metrumú balladák (*Szondi két apródja*, *Ünneprontók*) mellett is szokatlanul feszült, talán épp a lefojtott, összeütközés nélküli drámahelyzet hű tükréeként. A reformkori előzményeken, Kisfaludy és Czuczor változatos ritmusú regéin túl mindenképp említsük meg ismét a debreceni diákkórusok indulóit, amelyek egyúttal verstani ötletekkel is szolgáltak. Különösen fontos az ún. *Zsidó mars*, eredetileg Látzai Szabó József műve, s nemcsak a Vörös-tengeren átvonuló zsidó nép harci dalaként érthető, hanem a pápai kollégium elköltözése mellett agitáltak vele.⁵⁷ A *Dalgyűjtemény*be is bekerült (II. rész, 33. sz.), s az induló és az Arany-ballada ritmusa közt jól érezhető rokonság van:

- - - - | - - - -
 Allélujah ki gyötörte
 - - - - | - ∪ ∪ - |
 A kemény szívű Faraót,
 - - - - | - - - - |
 Erős karral addig törte
 - - - - | - ∪ ∪ - |
 A bosszúálló Zebaóth:
 - ∪ ∪ - ∪ ∪ | - ∪ ∪ - |
 Megszabadult bizony a nyomorult
 - ∪ ∪ - - | - ∪ ∪ - |
 A ki előtte arczraborult.
 - - - - | - - - - |
 Ellenségink erejekkel
 - - - - | - ∪ ∪ - ||
 Hogy örökre vesszenek el!⁵⁸

A marson kívül azonban egy még szorosabb metrikai „neszme” munkálkodik a versben. Sokáig én is diákhumornak tartottam csupán, de egyre biztosabb vagyok benne, hogy Arany ezúttal véresen komolyan, mégis játékosan exponálta a verset – egy tudatosan felvállalt Petőfi-allúzióval. Hogy máskor is csinált ilyet, jól tudjuk, hiszen a *Letésem a lantot* refrénsora („Hová lettél, *hová levél*, / Oh lelkem ifjúsága!”)⁵⁹ szintén Petőfi versekdő sorát bővíti: „Hová levél? te szebb reményeimnek / Korán kiégett

⁵⁶ Ezekről bővebben: AJÖM I., 549–552.

⁵⁷ Bővebben: Csörsz Rumen István, *A pápai református kollégium bibliai éneke 1804-ből = Septempunctata. Tanulmányok Petrőczy Éva hatvanadik születésnapjára*, szerk. PÉNZES Tiborc Szabolcs, Reciti, Budapest, 2011, 109–121.

⁵⁸ A metrikai jelekkel ezúttal a vershez társuló dallam Arany-féle ritmusát jelzem.

⁵⁹ AJÖM I., 84–85. (1850. március 19.)

hajnalcsillaga!”⁶⁰ Itt azonban merészebb játékba kezd; kiforgatja és mégis tökéletesen felismerhetően engedi átszűrődni a *September végén* lágy, elégikus sorait:

[...] Már hó takará el a *bérci* tetőt. [...] Halva találták *Bárczi* Benőt.

Még *ifju szivemben* a lángsugarú nyár [...] ⁶¹ Hosszu hegyes tör *ifju szivében* [...] ⁶²

Kísérteties, nem? Szó szerint rímel egymásra a két távoli vers, nemcsak alliterál a furcsa nevű ifjú és Petőfi tájleírása... A hívó-, illetve felelő rímük is azonos: *előtt*. A két vers így kegyetlen párbeszédbe kezd egymással. Petőfi ugyanis a hű férfi borongós szavait mormolja a szeptemberi alkonyatba: „holnap nem omolsz-e sirom fölibe?” Az özvegyi fátyol a közös idő, az elválaszthatatlanság allegóriája lesz számára, s még halála után is annak érzi talán. A *Tetemre hívás* végkifejlete épp ezt a helyzetet tükrözi különös nézőpontból. A tör, amely Bárczi Benő vesztét okozza, a saját kedvesétől kapott „zálogként” pecsételte meg a hűségüket. Morbid játék volt, amit a hű fiú komolyan vett, s ezzel valóban örökre, síron túl is összekötötte sorsát Kund Abigéllal. Ha hozzávesszük, hogy Arany és az özvegy Szendrey Júlia viszonya korántsem volt felhőtlen, akár az addigra már elhunyt, ellentmondásos nőalakot övező régi keserűséget is beleláthatjuk-hallhatjuk ebbe a komor neszmébe.⁶³

1878. február 10-én ez a vers jelentette Arany nagy visszatérését a nyilvánosságba. Szász Károly olvasta fel a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén. Hatalmas hatással volt; csak tíz perc szünet után csillapodtak le a kedélyek:

Azután a tudomány- és a műgyetem ifjúságának küldöttsége ezüst koszorúval fejezte ki részvételét a nemzet a feletti örömeiben, hogy a nagy költő ismét megszólaltatta lantját. (*Pesti Napló*.) A költő azt mondta: e koszorú inkább illetné Petőfit, s ő azt nem maga, a hanem a magyar költészet nevében fogadja el.⁶⁴

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy bár hirtelen reakcióként, de igen tudatosan mondta ezt Arany, s a jelenlévők mind értették. A „visszatérő verset” a régi baráttól örökölt metrikai ötlet és kulcsszavak hajtják, s az egymást áttételesen meggyilkoló, gyökérvesztett pár drámai képsora helyettesíti a biedermeier hitveseket...

⁶⁰ PETŐFI Sándor, *Hová levél?...: PETŐFI Sándor Összes költeményei* (1844. szeptember – 1845. július), szerk. KERÉNYI Ferenc, s. a. r. KISS József – KERÉNYI Ferenc – MARTINKÓ András – RATZKY Rita – SZABÓ G. Zoltán, Akadémiai, Budapest, 1997, 116. (*Petőfi Sándor Összes Művei*, 3.)

⁶¹ PETŐFI Sándor, *September végén* = PETŐFI Sándor *Összes költeményei* (1847), s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2008, 168. (*Petőfi Sándor Összes Művei*, 5.) (A továbbiakban: PSÖM 5.) (Kiemelés – Cs. R. I.) Az 1847. őszi vers Petőfi életében nem jelent meg nyomtatásban, de Arany már az 1852-es, illetve 1858-as posztumusz kötetből megismerhette – ha épp a vers születése idején nem jutott volna hozzá, ami könnyen elképzelhető. Uo., 529.

⁶² AJÖM I., 374.

⁶³ Talán e viszonyt árnyalja az is, hogy Arany (ki tudja, mikor) megzenésítette Petőfi leánykérő dalát: *Hozzám jössz-e? [Csillagnak születél]* = PSÖM 5., 92. A kottát 1880-ban adta át Bartalusnak.

⁶⁴ AJÖM I., 554.